

száznegyven éve elakadt, majd a kiegyezés, s még inkább Trianon után zsákutcásra sikeredett, aztán a kommunista párt által egy „fordulattal” likvidált *polgárosodásunk* esélyét megvalósítsuk. Így a nemzeti érdek igazi kifejezői azok a politikai irányzatok, amelyek értékvalasztása ebbe az irányba mutat: a nem marxista szocialisták és a polgári demokraták. Az örökölt csődtömeg felszámolása és egy valódi modernizáció megindulása viszont elakad a gazdaság krónikus (szintén örökölt) tőkehiánya miatt. Tőke hiányában a szocialista ipar tönkrement „fellegváraiból” elbocsátott és elbocsátandó munkások számára sem lehet új munkahelyeket teremteni, így aztán a szocialisták számára is mind kevesebb védelmezhető munkavállalói érdek marad. Ezért a *nemzeti érdeket legközvetlenebbül* ma az a politikai erő fejezi ki, amely programja középpontjába a tőke felhalmozásának és értékesülésének útjában álló akadályok lebontását állítja; amely ösztönözni kívánja a magánvállalkozásokat, s reprivatizálni azokat a vállalatokat, amelyeknél nem indokolt, hogy állami kézben maradjanak — egyszóval: *ma az a politikai erő tekinthető a valós nemzeti érdekek kifejezőjének, amely modern tőkés társadalom és gazdaság kiépítését akarja. Ezt az erőt a magyar politika centrumában ma még szétszórtan létező, a magyar progresszió egyik vonulatát képező polgári demokrata áramlatok, mozgalmak testesítik meg. Ha ezek az erők együvé tudnak tömörülni, akkor indokolt lesz őket — és csakis őket — nemzeti centrumnak nevezni.*

Végezetül tehát azt célszerű megvizsgálni: van-e esélye annak, hogy ezek a polgári demokratikus erők egy pártot vagy pártszövetséget hozzanak létre. Hogy erre szükség van, azt az előzőekben kifejtettek okán kevéssé vitathatónak tartom. Egy sztálinista restauráció vagy a harmadik utasok gazdasági nacionalizmusa ugyanis nemcsak modernizálódásunkat késleltetné még tovább, nemcsak a még meg sem született demokrácia felszámolását készítene elő, hanem Európához vezető utunkat is eltorlaszolná.

Esélye van az egymásra találásnak. Már több hónapos tapasztalat, hogy a spontán módon létrejött helyi Ellenzéki Kerekasztaloknál az esetek többségében kitűnő együttműködés alakult ki a helyi MDF, SZDSZ, FIDESZ, s — helyenként — kisgazdapárti szervezetek között. Ám többről van szó, mint e tendencia pusztá extrapolálásáról. Az újjászülető magyar demokrácia politikai mozgalmi és pártjai kezdetben csak csekélyebb számban szerveződtek közös politikai értékek vállalásának az alapján (Bajcsy-Zsilinszky Társaság, FIDESZ, SZDSZ). Vagy egy értelmiségi elit szellemi holdudvarára terjedtek ki, mint az MDF az indulását követő első hónapokban, vagy pedig a negyven évvel ezelőtti politikai pártok támadtak fel, s keresték reménytelenül helyüket a megváltozott társadalomban. A negyvenévi kommunista diktatúra során szétvert, majd atomizált társadalmi szerkezet nem kedvezett a hagyományos politikai törésvonalak mentén kialakult pártoknak, mivel e pártok egykori társadalmi bázisa vagy megsemmisült, vagy pedig a felismerhetetlenségig átalakult. Az a helyzet, hogy a rendszer elmélyülő válsága megteremtette a lehetőségét a sztálini politikai és gazdasági struktúra maradványainak a fölszámolására, az önmagát össznemzeti szellemi koalícióként meghirdető MDF-nek kedvezett, amelyben az egymással ütköző politikai értékek „békés egymás mellett élésének” közös nevezője a totális rendszer totális elvetése, vagyis az antikomunizmus volt. Mihelyt azonban sikerül a sztálini fossziliákat elsöpörni; e közös nevező kevésnek fog bizonyulni. Tagadásból ugyanis nem lehet építkezni. *A jövőre irányuló politikai programok megfogalmazása már csak politikai értékek szerint mehet végbe, s ez kínálja valóságos esélyt egy modern, európai pártstruktúra kialakulására, s ezen belül arra, hogy a polgári demokratikus erők nemzeti centrumpártként megszerveződhesenek.*

Ez egyszersmind feltétele annak, hogy európai nemzetként fennmaradjunk.

(1989. szeptember)

LUKÁCSY ANDRÁS

Egy kommünár a huszadik századból

Angyal István életútja Auschwitztól egy másik mártíromságig

1956. október 23-án két óra tájt elhagytam a munkahelyet, mert B. A. barátom édesapjának temetésére kellett mennem: háromkor volt ez, Farkasréten. Az eltávozott régivágású úriember és a gyászoló közönség is hasonló karakterű; akkoriban még megvoltak a háború előtti gyászruhák: a gyülekezet akár a harmincas években is ugyanilyen öltözékben, cipőben, kalapban állhatott volna itt. A szertartás után kifejeztem gyászomat, és lesétáltam a hegyről; a budai körúton még járt a villamos. Hozzám csatlakozott egy régi iskolatárs, M. J., beszélgettünk: mi várható. Tüntetés lesz, nézzük meg a Bem teret! Ugyancsak furcsa érzés volt a koradélutáni ántivilágból fiataloktól nyüzsgő, politikai jelszavakat kántáló tömegbe keveredni: úgy éreztük magunkat, mint előkelő, szemlélődő idegenek. Egy kicsit valóban azok is voltunk.

A Bem-téri tüntetés *végét* csíptük el: szónokokat már nem látunk. Követtük a tömeget a Parlament felé. Az ottani események ismertek: az én emlékezetem a tér déli oldalán idéz fel egy teherautót, amelynek tetejére egy szónokot segítettek fel. *Veres Péter* — mondták a közelebb állók, de már sötét volt, a téren nem égték fények, hangját hallani meg nem lehetett. Itt már gerjesztettebb volt a tömeg. *Nagy Imre* megjelent végül — csaknem őt is lehurrogták. „Nem vagyunk mi elvtársak!” — zúgott a tér.

Ekkor jutott először eszembe, és pedig az elvtárs kifejezésről *Angyal István*, a kommunista. Ha valaki, hát akkor ő biztos itt van a tömegben! (Ott is volt, pár száz méter választhatott el bennünket.) Jó volna vele most beszélni. Ha valaki a kőszá hírek és felhevült jelszavak mögötti valóságot ismeri, hát ő bizonyosan. Ha nem voltam előkelő idegen a tömegben, mint M. J., hát *ómiatta* nem. Pista volt akkori politikai énem egyik meghatározója. Pedig távol állt tőlem, az egykori keresztény középosztály csemetéjétől: olyan távol, származását, neveltetését, életfelfogását és személyes sorsát tekintve, mint a csillagos ég. Hát akkor?

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy ki volt Angyal István. Vidéki — magyarbánhegyesi — zsidó kisiparoscsalád legifjabb sarja (a mesebeli harmadik gyerek), akit indíttatása tisztos kispolgári létre jelölt volna ki, ha nem szól bele a história. Meg a személyes történet, meg a történelem. Apja nagy bohém, aki hamar otthagyja feleségét, annak éppenséggel nem csinos barátnője kedvéért; a mama legendásan szép, királynői alkat (tőle örökölte a fiú magas, karcsú, fekete termetét, parancsoló tartását), egyszóval a mama végül őt gyermeket nevelt. Korán elhalt nővére két kisfiát is, és mindet tisztességgel. Pista tizenhat éves volt, amikor Auschwitzba deportálták, anyjával, Terka nővérével és egyik unokatestvérével. (A másik nővér, Vera már férjnél volt Budapesten, és így úszta meg.) Ottani sorsáról sosem beszélt Pista (hacsak azt nem vesszük, hogy olykor éjszaka álmában a fogát csikorgatta), csupán Gáli József lírai novel-láját ismerjük, miként mentette ki őt a már akkor parancsoló fellépésű kamasz lengyel—zsidó társai közül, akik spiclinek nézték. És azt tudjuk még, hogy egyedül ő jött haza a famíliából. Végezetül egy aligha mellékes tény is belejátszhatott személyiségformálódásá-

ba. Terka nővére hatodmagával megszökött, kutyás SS-ek elfogták, és a deportáltak szeme láttára felakasztották. Így Pista végignézte néjje erőszakos halálát — de erről sem beszélt soha, mástól tudjuk. Így reá alighanem minősítetten áll a szentencia: aki Auschwitzot megjárta, az vagy embergyűlölő lesz vagy fanatikus igazságszerető. Angyal Istvánra ez az utóbbi minősítés illik. Anarchizmusig terjedő szenvedélyessége, izzó forradalmisága valahol itt gyökeredzett.

Ő tehát megéli a felszabadulást. Egy svájci jótékonyági szervezet viszi erősítő kúrára, feszítő élményeiből itt kipattan egy novella, inkább keserű mese, ezt egy zürichi hetilap leközlí mint szenzációt: egy tizenhét éves volt magyar Häftling írása. E tény egy időre megszabja pályáját, motiválja irodalmi érdeklődését. Hazajön apjához, és rövidesen az akkori Várház téri zsidó kollégium tagja lesz (barátjával, Gálival együtt: sorsuk mindvégig összefonódik); ez a Joint-fenntartotta intézmény a maga módján legalább annyira meghatározó pozitív közösség, mint a népi kollégiumok a város másik pontján. Közös történetünk kezdete még itt találja.

Ez a kezdet 1948-at jelöl. És előtörténete van. Jómagam, jámbor budai szerzetespapok tanítványa farsangi színelőadást rendezek ekkor, érettségim évében. A darabhoz nő szereplőt keresni átmegek a szomszédos apácagimnáziumba. A nénék ajánlanak is néhány jólnevelt, eminens kislányt, én azonban kiválasztom az akkor tizenhat éves, de sugárzóan szép, és mint kiderül, rendkívül tehetséges S. Ágneset. Az előadásnak — miatta — kirobbanó sikere lesz, és diáktársaim rendre az életvidám kislány szerelmi rabjává válnak. Én — taktikából? — ellekezőleg járok el: távolabb tartom magam tőle, de barátságot ajánlva — és tart is ez mindmáig. Színelőadása olyan átütő, hogy Ágnes ott is hagyja a gimnáziumot, és előfelvétellel (mivel még nincs tizennyolc éves) a Színművészeti akadémiára kerül, s bentlakónak az egyik népi kollégiumba. Tehetsége simán viszi előre; polgári származása azonban 49-re hátránnyá lesz, és káderokokból „kiszűrik”. Magánúton tanul tovább, és minden alkalmat megragad, hogy szerepelhessen. Így kerül el a többi közt egy kilencedik kerületi klubba, amelyet történetesen a Magyar–Szovjet Baráti Társaság tart fenn, és ahol amatőr előadásokat rendeznek — *ezek főszervezője Angyal István*. (Látni fogjuk: amely közösségbe beteszi a lábát, sugárzó lényé és etikai szigora nyomban és vita nélkül vezérré teszi.) És mint a mesében: a harmadik fiú belszeret a szépséges barna vándorlányba, s feleségül veszi.

Barátságunk Ágnessel azonban nem szakad meg, ellenkezőleg, kibővül: örül, hogy Pista meg én tűz és víz elfogadjuk egymást. Folyamatokban fogalmazva — 48–49-et írunk —, engem megcsap a fényes szellők egy mellékfuvallata, őt még hajtja anarchisztikus, mert pártkereteket sosem tűrő igazságkeresésének startbeszései: a két sorod egymásba kapcsolódik és mindenféle örvényekben (indulatos nézetütközésekben, a kor szokása szerint hajnalig tartó vitákban) egybekeveredik. Én a magam tempójához próbálok szelídíteni: ő dühödten — hol izgatott lenini érvekkel, hol egyszerűen lereakciószóva — ellenem támad, időlegesen ő győz: amit a szocializmusból — már az ideából, az utópiából — érzelmiileg el lehet sajátítani, azt tőle kapom; hagyom magam megpörkölni, és nem is esik nehezemre, mígnem a történelem beleszól. Kell-e itt részletkebe menni?

Nekem könnyebb, visszahúzódnom megfigyelőállásom csigaházába; neki nehezebb, lévén szenvedélyes fajta: nálam két évvel idősebben már bölcsészhallgató, megszállott Lukács-tanítvány, s a mester eretnekvoltának első emlegetésénél felcsattan: a jó *Andics Erzsébet* pedig kizárhatja az egyetemről. Akkor elmegy dolgozni, és ezt egyáltalán nem éli meg tragikusán. Végül is azok közé került, akikben hitt. Először egy pesti üzemben dolgozott, itt lakatosmunkát végzett. Aztán — egy perpatvar után — Ágnes önféjű, ő büszke és rátartó —, felesége fogja magát, és némi romantikából is elköltözik az „aranyvárosba”, Dunapentelére; talán akkor még nem is volt Sztálinváros. Pista egy idő múlva utána ment. beállt vasbetonszere-

lőnek, s fél év múlva — természetesen — brigádvezető lett. Jó barátságban volt embereivel, valóban hitt bennük, szerette és nevelte őket. Négyelemiseknek olvasott Radnóti. Felhozta őket Pestre, színházba mentek, amúgy overálosan beültek az Operába.

Az ő kiábrándulása lassú folyamat volt, és szigorúan *csak a gyakorlatra* vonatkozott. Mélyen gyökerező hitet nehéz kiirtani. De apródonként rájött, hogyan lopnak és csalnak a vezetők a munkások kárára. Hogyan kényszerült ő maga is manipulálásra, ha az embereinek meg akarja szerezni, ami kijár. Aztán furcsa módon hatott rá az 53-as esztendő, az első Nagy Imre-kormány időszaka. Akkor tudvalevőleg leálltak a nagyberuházások, rengeteg embert „fizetés nélküli szabadságra” küldtek. Hogy is van ez akkor? Mi nincs rendben itt? Ötvenháromban fia született, kedvéért visszaköltöztek Pestre. Kételeyeit felerősítették értelmiségi barátai. Én is? Sokkal inkább az a tény, hogy kapcsolatba került az akkori másképp gondolkodókkal, Zelk és Benjámin körével; **Eörsi István** már régtől jó barátja volt (börtönnaplójában meghatóan emlékezik meg halott druszájáról). Ágnes (akitől később aztán elvált) úgy magyarázza: a politikai kiábrándulás olyan, mint a házasság, apródonként megy, de az ember egyszer arra ébred: tulajdonképp miért vagyok én még ebben a kötelékben?

Csak hogy Pista valóságosan is, képletesen szólva is *nem* a házasságból ábrándult ki, hanem egy adott szituációból. Még mindig hitt, sőt egyre inkább: a lenini *Állam és forradalom* volt a bibliája. Az elhaló bürokrácia, az eljövő munkás-önszerveződés teóriája. *A praxisban van tehát a hiba!* Mesterének, Lukács Györgynek többszöri meghurcoltatása is hatott rá. Így lett Pistából apródonként igazi — nem spekulációk útját járó — reform-kommunista. S annak éppoly szenvedélyes, mint amilyen az első választások idején volt, amikor bizony ő is elment „kék cédulákkal” szavazni. Nem ő változott — a hatalom változott körülötte.

*

Ezért gondoltam — nem: biztosan tudtam —, hogy ott van valahol körülöttem a Kossuth Lajos téren 1956. október 23-án. S hogy ott lesz továbbra is, ahol valami történik. M. J. és én mint külső szemlélők, úgy véltük, megengedhetünk magunknak egy kis lazítást. Rettenetesen megéheztünk ugyanis, és ennivaló után néztünk. Bemertünk a Fészek klubba, ott még teljes nyugalom honolt. Fehérkabátos pincérek nesztelenül elénkhozták a fogásokat. Másokon sem látszott feszültség: nem egy csapásra jött rá a város, hogy történelmet él át. Elszívtunk egy jó cigarettát, és este kilenc körül kísértáltunk a körútra. Ott viszont már égett egy villamos, és felfordított autók figyelmeztettek a valóságra. Ismét bevetettük magunkat a tömegbe. A Rákóczi út kereszteződésébe ekkorra már bevonszolták a ledöntött Sztálin szobrot, és alkalmi szuvenirkészítők kalapácsokkal és lángvágókkal már dolgoztak rajta. (Később a maradvány az Akácfa utca sarkára került, és tisztes jövedelmet biztosított a botcsinálta kegyeszerarusoknak.) Mi meg tovább a Körúton: a *Szabad Nép* székház már elfoglalva, iratanyagából máglyák születtek. (Az épület dolgozói a hátulsó nyomdai kijáraton még akadálytalanul elhagyhatták az épületet.) Nos, hát akkor irány a Rádió. Csak a Gutenberg térig jutottunk el, a Sándor utcába már nem lehetett bejutni. Még tartott az ostrom. Az árkádok alatt tizenévesek, puskával. Az egyik srác hozzám fordult — bácsi, meg tudja tölteni ezt a puskát? Megmutattam neki a módját; fogalmam sincs, mire lőtt. arról a pontról a Rádió el nem található. Aztán megpróbáltuk a Kiskörút felől. A mellékutcákban ki-be hullámoztunk a tömeg; jegyzeteiből később megtudtam, hogy Pista is ott volt, természetesen. Már elhangzott Gerő provokatív beszéde, ez volt az igazi olaj a tűzre! A Múzeum utcában tétlen katonai osztag: visszavonultunk, mondta az egyik szakaszvezető, bentől lőttek ránk. Pedig a százlóalj az ő erősítésükre érkezett. A Múzeumkert felső sarkán, a Puskin utcánál

két tank, nem tudták, merre löjjenek. Itt vált számomra először nyilvánvalóvá az irányítás csődje. Éjfél-egy óráig szemléltük az eseményeket, akkor azt mondja M. J.: többet tudunk meg a rádióból, akárki tartja is kézben. Menjünk el hozzánk. Helyesebb, ha nálunk alszol, ne menj Budára, ki tudja, nem lövik-e a hidakat?

M. J.-nek fogalma sem volt róla, hogy kulcshelyen lakik, a Ferenc körút 46-ban, az Üllői út sarkán, szemben a Kilián-laktanyával. Nem tudtuk meg akkor éjjel sem: még csend honolt arra. Kora reggel azonban üvegcsörömpölés: a saroklakás két ablaka beesett a szobába. Ágyúznak, mondja reflexszerűen az idős közjegyző, M. J. apja. Kinéztünk, és valóban: tankgyű. A városnak ezen a pontján akkor kezdtek begördülni az első szovjet páncélosok. A Soroksári út felől jöttek (Csepelről?, Ceglédről?), s gurultak tovább a Körúton. Hat-hét óra körül lehetett. Az első emeleti sarokablak páholyából szemléltük az eseményeket. Az első turnusban inkább csak nyitott páncélautók jöttek, lassan araszoltak előre, három-négy perces időközökben, szemmel láthatóan nem tudták, mit is kellene csinálniuk. A történeti hűség kedvéért: *nem* löttek. Az utca, a kapualjak, a bolt-bejáratok már tele felkelőkkel, főként fiatalokkal. A laktanya, *mint laktanya*, még hallgatott. A keresztelésben ellenben, az Üllői út felől teherautók hozták a löszert, és osztották az igénylőknek. Aknák is érkeztek, pontosan emlékszem rá: néhány ládát a sarokbérház kapujában raktak le, a lakók megrémültek, mi lesz, ha beletalál egy lövedék. Hogy milyen aknák voltak, nem tudom, sosem kerültek alkalmazásra. Ellenben voltak már akkorra Molotov-koktélok is, s egyértelmű taktikával használták. A felkelő megvárta, amíg a nyitott kocsi elhalad, hátulról bevágta az üveget, s a szétfolyó benzint *egy szál gyujával* meggyújtotta. A páncélautók jószerint tehetetlenek voltak, mivel nem tudták hova löjjenek, honnan jött a támadás?

A kérdés annál is indokoltabbnak látszott, mivel az *utca dugig tele volt*. És nemcsak harcossokkal, főként szemlélődőkkel. Az utca népe úgy vette kezdetben az egészet, mint valami ligeti látványosságot. Elámult a begördülő kocsikon, tapsolt a sikeres gyűjtési kísérletnek, ha a kocsi löni kezdett, behúzódott a kapualjakba, esetleg csak valami hirdetőoszlop mögé, és amikor a tüzelés megszűnt, előbátorkodott megint. Az oroszoknak láthatólag fogalmuk sem volt, mit kellene tenni. A nyitott páncélautókkal mindenestre felhagytak, és tankokat vezényeltek be — ez úgy nyolc óra körül lehetett —, ám azok sem tudták, mi a célszerű teendő. Tulajdonképp vaktában löttek, hozzávetőleg abba az irányba, ahonnan tüzet kaptak. Így kárt végül is a környező házakban tettek inkább (a lakók levonultak a pincékbe), miközben ők is szenvedtek károkat.

Magam még mindig tájékozódni akartam: a rádió szava komolytalannak tűnt a maga foganat nélküli tűzszüneti felhívásaival. Ekkor jutott eszembe ismét Angyal Pista: hiszen itt lakik a Nagyvárad térnél! A támadások hullámokban követték egymást, egy csendszünetben átvágtam a Körúton, de a hirtelen tüzelés beszorított a Kilián pincéjébe, oda, ahol most bútorbizományi működik. Fiatal felkelők hasaltak a lépcsőn, *nem laktanyabeliek*: tőlük láttam, hogyan lehet páncélosok ellen puskával próbálkozni. Hasaltamban eszembe jutott, hogy Pistát ezekben az órákban aligha találok otthon, de bizonyára hírt kapok róla volt feleségétől, aki akkorra már Abody Béláné lett; ők nevelték a hároméves Pétert is. Így a következő tűzszünetben a Petőfi híd irányába kivontam magam az eseményekből, átjöttem a csendes Budára. (Mióután megmagyaraztam az ideges idős közjegyzőnek, hogy estére visszamehet a lakásába. És ez talán nem is volt naivitás. Abban a pillanatban logikusnak tűnt ugyanis a feltételezés: hogyha egyszer a szovjet hadsereg elszánta magát a beavatkozásra, egy nap alatt nem tudja leverni a felkelést, még akkor is, ha pusztán tankjaival nem sokra megy.)

Ám Pistáról a Kőkörcsin utcában sem tudtak biztosat, nem adott életjelt. Csak utólag tudtam meg, hogy ismét mindössze pár száz méterre volt tőlem az a Tűzoltó utcai belügyi garázs, ahol harcálláspontját majd felüti.

ZAS LÓRÁNT

Meghalt

(B. Z. emlékére, aki a forradalomban szerzett sebesülést két évig ágyban hordva halt hősi halált)

Meghalt, s a kis falusi harang altatót dalolt a szívebe. Még nincs két éve, hogy az a tank a halált hozta rá lihegve.

Két évi szenvedése bére meztelen kereszt és sírhalom. Így akarta ő. Így is kérte a halálos ágyon írt lapon.

Nyár délután volt, hogy temették szürke por és szürke emberek. Szólt a harang. El ne feledjék. Többet soha ne temessenek.

De ez csak később történt, talán egy nap múlva. Szemtanúként magam úgy láttam, hogy az első szervezett ellenállási központ a Corvin köz volt, a Kilián a maga gyengén felfegyverzett munkaszolgálatosaival *mint szervezett erő* később lépett be, s csak ezek után a Tűzoltó utca. Pista, jegyzeteiből következően, ekkor vállalata zuglói munkásszállásán volt, s csak egy alkalmi feladat — üzenetközvetítés — vitte a Tűzoltó utcába. Ám odakerülvén, felismerte kötelességét — és maradt. S láttuk: ha egy közösségbe bekerül, ott szükségképpen véleményformáló is lett, ő tehát pillanatokon belül vezetője a csoportnak.

Vezetője — a maga módján. Dolgát úgy fogta fel, mint elemi kötelességet *az ő szocializmusának* (tulajdonképpen a lenini modellnek) megvédésére — megvédésére azok ellen, akik ismét meg akarják dönteni. Legyenek bár hrucsovi tankok. Kiszórta felkelői közül is mindazokat, akiket lumpeneknek, zavarosban halászóknak, percembereknek gondolt. Szigorúan ítélte ezekben a napokban is. Egy példa: helyettese és barátja, a ma Párizsban élő Csongovai Per Olaf összehozta Dudás Józseffel. Jegyzeteiben a legnagyobb gyanakvással ír róla: karrierlovagot lát benne. Ébersége kiterjedt a szomszédváraakra is (félelmetes volt, összehúzott szemmel, vizsgáló pillantással látni): gyanakodott a Kiliánt megszálló Maléter Pálra, míg csak meg nem ismerte igazi szándékait. Alkalminak és komolytalannak tartotta a Corvin közű vezetőket. Ám cáfoljanak meg a történetesek: *ő lett* — mert ő akart lenni — *csoportjával a felkelés tisztaságát megőrző kommunista szárny*. A balszél, mondhatnám. Így következett gondolkodásából — hogy anakronisztikus nézetrendszer volt-e, döntsék el mások.

Az sem az én feladatom, hogy a Tűzoltó utca tevékenységének krónikása legyek. Nem voltam ott, és még vannak túlélők. (Legyen elég annyi, hogy tevékenységükről a legelfogultabb krónika sem tudott rosszat írni.) Engem *Angyal személyje* érdekel. Aki, miközben az első naptól ellenállt, és pontosan tudta, ki ellen harcolt, befogadott például két tucat miskolci államvédelmis sorkatonát, besorozottakat, mert veszélyben voltak — hiszen azok, nem maguk döntötték el, hol kell szolgálniuk —, gondoskodott civil ruháról, és végül biztonságba helyezte őket. Ápolgatott két szovjet kiskatonát, mert sebesültek voltak. Élelmiszert szerzett a környékbelieknek. És persze lövetett, ha kellett, az ellenségre.

Mindenekelőtt azonban, és ez gondolkodásából következett,

politikai megoldást igyekezett keresni. Már az első napokban is, de amikor a szovjet csapatok átmenetileg kiürítették a várost, nyomban kapcsolatot talált a felső vezetéssel. Része volt közös deputációknak Maléterrel Kopácsinál, Király Bélánál. Ezekről a vonatkozó irodalom beszámolt. És voltak saját jogon tett kísérletei is. Azt akarta elérni, hogy a fegyveres erők felett uralmát veszített Nagy Imre-kormány bízta meg a felkelők arra érdemes szervezett részét a rendfenntartásával. Nemzetőrségre gondolt.

Ezt végül a miniszterelnökkel és Kádár János államminiszterrel folytatott tárgyalásai során sikerült elérnie. November elsején parancsot kapott arra, hogy osztagával állítson őrséget prominens kommunista vezetők házái elé, mivel tartani lehet attól, hogy a differenciálni kevéssé tudó tömeg arra érdemteleneket is megtámad. Ez volt számára az utolsó elfogadható központi utasítás.

*

Jómagam az első harci hullám végén, október 28-án jutottam vissza a Ferenc körútra. A 46. számú ház félig kiégett; tragikomikus mozzanat, hogy akaratomon kívül alighanem én gyújtottam fel. Azon a bizonyos 24-i reggelen ugyanis, mielőtt M. J.-ék családja a pincébe vonult, javasoltam, fürödjék meg mindenki, a fürdőszoba udvari és védett. E célból begyújtottam a vízmelegítő kályhába. Elemenetelem után egy tankágyú-lövedék becsapott a lakásba, szétvetette a fürdőkályhát, és a szétszóródó parázs megtette a magáét. Felülősséget aligha menti, hogy később az egész házat szétlőtték, ma terecske van a helyén. A család akkor még a pincében volt, s az idős közjegyző némi szemrehányással kérte számon tőlem jóslatomat: így lett vége egy nap alatt? . . .

Pistát akkor nem találtam a Tűzlőtő utcában, végül csak november 2-án találkoztunk, amikor kisfiát látogatni jött Budára, és kéthavi fizetését hagyta ott volt feleségének. Akkor már híre járt az újabb csapatösszevonásoknak. Figyelmeztettem erre, és felajánlottam, hogy segítsek számára a külföldre távozásban. Veszélyben van. — Ilyenek vagytok ti, gyáva filozok — ripakodott rám —, én nem hagyom itt a helyemet! És elmondta vállalt feladatát. Nagyon dühös volt rám. — Mi csináljuk, ti meg lapultok, aztán majd szépen megírájátok! — Nem válaszoltam, de haragos megjegyzése gombóccá sűrűsödött a torkomban. Pedig nem is kiabált igazán, hisz alig volt hangja: akkor már napok óta nem aludt, koffeinen élt.

Ezen a napon láttam utoljára. Tudnivaló: negyedike után is a helyén maradt, és folytatta az ellenállást. — Én erősebb vagyok a tankoknál — mondta a telefonba. — Nekem ugyanis igazam van. — A mondat pontosan rávall. És nem is tudták legyőzni. Helyét napok múltán a lakosság kérésére hagyta el. A szovjet tankok csoportját nem tudták kifüstölni, szét tudták löni helyette a környező házakat. Ezt már ő sem vállalta.

Visszahúzódott az utolsó védelmi vonalba: a Péterfy Sándor utcai kórházba. Akkor már tudta, hogy vége. Lakását megfigyelik, a kórházat kerülgetik. De még részt vett a munkástanácsok számára készülő felhívások megszövegezésében, és az Írószövetség számára szólóban is. Sorsa tudnivaló volt, de barátai ismételt felszólítására sem akart elmenekülni. (Helyettese, Csongvai az utolsó pillanatban lépte át a határt.) Eörsi Istvánnak is dühösen fogalmazott: — Életem csúcspontján vagyok. Nem érted! — S valóban így is volt, az ő szemszögéből.

Végül Gáliné Káldor Vera doktornőnek sikerült erővel ágyba kényszerítenie: teljesen ki volt merülve, és már jó ideje lábán hordott egy tüdőgyulladás. Félreeső orvosi szobában ápolták. Ám amikor november 16-án reggel az új karhatalom rajtaütött a kórházon, s ő megtudta, hogy az odaszorult embereit is el akarják vinni, ott hagyta biztonságos menhelyét, hogy védje az övéit, vagy ha ez nem lehetséges, osztozzon sorsukban. Azonnal letartóztatták.

*

Pere együtt indult a Péterfy Sándor utcaiakkal: Káldor Verával.

Eörsi Istvánnal, az utolsó újság, az *Élünk*, s az utolsó rölapok készítőivel, terjesztőivel. Társaival szemben ő nem kért védőtánut. Neki egyszerűen igaza volt! *Egyetlen* személy megidézését kérte, a Nagy Imre-kormány államminiszteréét, aki törvényesítette munkáját azzal, hogy parancsba adta, kommunistákat védjen meg. Kádár azonban nem érkezett, és a bíróság azonnal kapcsolt: itt egy igazát élete árán védő emberrel van dolga, aki sohasem fogja opportunus megfontolásokból a száját tartani. Életveszélyes. Ügyét nyomban elkülönítették, és két másik *moribundussal* együtt halálra ítélték. Az ítéletet nyugodtan viselte, mondhatni göggel.

Több mint egy évet töltött a börtönben, ebből több hónapot a „Kisfogházban”, a Gyűjtő „halálosok” számára fenntartott szintjén. Nem tört össze: sőt. Fölény és valami halálos jókedv jellemezte magatartását — ez, talán szabad így mondani, a hitében meg nem ingatott kommunista gögje volt, és morális fölénye. S ezzel példát mutatott. Rabtársa, neves színészünk így emlékszik erre: „Az elviselhetetlen piszok, izzadságszag, hőség, túlszűfoltosság közepette rejtélyes módon meg tudott őrizni egyfajta személyes szuverenitást, megközelíthetlenséget, érinthetlenséget; a közös nyomorúság eme poklában — igenis — egyfajta személyes szabadságot.” — Az ismert író pedig arról beszél, hogy apródonként legendája született. Mindig jelen volt, mintegy főszereplője a börtönéletnek, és legendája lett a magatartásának. Sugárzó glóriája volt a nevének, amit a „haláloson” levők terjesztettek.

Haláláig kommunistának vallotta magát. Így kellett tennie, nem lehetett hűtlen magához, mert ha csak kicsit utánaenged, özszeomlik, és magával rántja mindazokat, akik bíznak benne. Márpedig ő megszokta, hogy felnéznek rá. Győztesnek érezte magát. Morális fölényben volt, és úgy is élt rabtársai között, mint a győztes.

Megírta politikai végrendeletét, amely kicsempészett részletekben fennmaradt. Ebben olvassuk: . . . felmérhetetlen a jelentősége a mai forradalomnak. Döntő esemény a kommunizmus útján, amely megnyitja a kibontakozás lehetőségét a világméretű átalakulás történelmi folyamatában. S a nép, amely ezt kezdeményezte, és végrehajtja, a „világszabadság” zászlaját viszi ma is Európában, mint 1848-ban, csakhogy most egy olyan korban viszi, amitől az emberiség léte vagy nemléte függ. Boldogító ilyen nép fiának lenni. Ha megegyezik születnék, újra itt születnék, és újra úgy élnék, ahogy éltem. Egyszerű emberként, szegényen, de szabadon.

*

Néhány börtönvers maradt utána, pár fénykép, s egy széljegyzetelt Lenin-kötet: az *Állam és forradalom*.